

"O'QUVCHI YOSHLARNI KASB-HUNARGA YO'NALTIRISHGA KASB-HUNARGA
YO'NALTIRUVCHI PSIXOLOGNING O'RNI"

Usmanova Shaxnoza Faxriddinova

Toshkent shahar Uchtepa tuman 38-maktab psixologi

Annotatsiya: *Ishning dolzarbligi ijtimoiy-madaniy o'zgarishlar, shuningdek, yangi formatdagi yigitni shakllantirish uchun ijtimoiy buyurtma bilan belgilanadi: ijtimoiy ma'qullangan qadriyatlar va me'yorlarni ichkilashtirish, talab qilinadigan xodim va muvaffaqiyatli, muvaffaqiyatli shaxs bo'lishga imkon beradigan inson kapitalini olish bilan birga, kasbiy va shaxsiy maqsadlarni amalga oshirishga qodir shaxs. Shu munosabat bilan mualliflar kasbga yo'naltirish ishlarining imkoniyatlarini o'rganishga qaratilgan qidiruv ishlarini olib borishdi, bu orqali kasbiy va shaxsiy ma'no va dominantlarni topish mumkin, shu bilan birga inson kapitalining o'sishi, dunyoqarash yo'nalishlarini shakllantirish va hayot traektoriyasini yaratish mumkin. Ish natijalariga ko'ra, belgilangan fan sohasidagi adabiyotlarni ilmiy va uslubiy o'rganish asosida, shuningdek amaliy faoliyat natijalarini hisobga olgan holda, asosiy tushunchalarning ta'riflari taklif qilindi: "kasbga yo'naltirish", "o'z taqdirini o'zi belgilash", "kasbiy va shaxsiy o'z taqdirini o'zi belgilash". Mualliflarning ta'kidlashicha, kasbga yo'naltirish-bu umumiy maqsadlar, vazifalar va belgilangan funktsiyalarning birligi bilan birlashtirilgan o'zaro bog'liq quyi tizimlardan tashkil topgan yaxlit tizimlar, shuningdek o'rganilayotgan jarayonlar mexanizmlarining amaliy o'zaro bog'liqligiga e'tibor berishadi. Ishning yangiligi samarali kasbiy va shaxsiy o'zini o'zi belgilash yo'llarini izlash nuqtai nazaridan kasbga yo'naltirish potentsialini aniqlash va asoslash bilan ta'minlanadi.*

Kalit so'zlar: *yoshlar, kasbiy va shaxsiy o'zini o'zi belgilash, kasbga yo'naltirish, universitetning o'quv jarayoni.*

KIRISH

Yangi geosiyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy-madaniy dominantlar yoshlarning kasbiy va shaxsiy o'zini o'zi belgilashini ustuvor vazifa sifatida belgilaydilar. Ko'pgina o'qituvchilar (nazariyotchilar va amaliyotchilar) ta'kidlashlaricha, ta'lim muassasalari yoshlarda hayot va kasbiy yo'lni ongli va mustaqil tanlashga tayyorlikni shakllantirish vazifasini to'liq bajara olmaydi. Vaziyat yosh mutaxassislarining mehnat bilan bandligi muammolari bilan bog'liq bo'lgan Real mehnat bozori sharoitida rus yoshlarining mehnat integratsiyasining mavjud xavflari bilan murakkablashadi [4; 5]. Ushbu ilmiy xulosalar talabalarda shaxsni ma'lum bir kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarning tashuvchisi sifatida emas, balki o'z hayotiy faoliyatini amaliy o'zgarishlar mavzusiga aylantira oladigan professional, kasbiy faoliyat sub'ekti sifatida tavsiflaydigan ma'lum shaxsiy tuzilmalarni etarli darajada shakllantirmaslik muammosi bilan bog'liq [17].

Aytilgan pozitsiyalarni hisobga olgan holda, yoshlarning kasbiy va shaxsiy taqdirini o'zi belgilashning istiqbolli usullarini izlash muammosini shakllantirish mumkin.

Maqolaning asosiy materialining taqdimoti. Davlat ta'lim standartining semantik tarkibi nafaqat bitiruvchining umumiy madaniy va kasbiy kompetentsiyalar spektrini o'zlashtirishini, balki yosh odamda mazmunli hayot yo'nalishlarini, kelajakdagi kasbiy strategiyani ongli ravishda tanlash qobiliyatini shakllantirishni ham o'z ichiga oladi, shu bilan birga ushbu tanlov natijalarining mehnat bozorining haqiqiy holati, undagi raqobat, yangi bilim sohalarining paydo bo'lishi va natijada yangi kasblar.

Ushbu qoidalar yoshlarning kasbiy va shaxsiy o'zini o'zi belgilash muammosini hal qilish uchun ilmiy izlanishni aktuallashtiradi. Ushbu qiziqish ko'plab tadqiqotlar bilan tasdiqlangan (Barixina M. V., Shaydurova O. V., Goncharevich N. A., Sviridova N. O., Letocheva L. A., Sokolova E. V., Izbasarova N. yu., Klimova T. E., Yejova T. V. va boshqalar) [2; 10; 16]. Shu bilan birga, yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, turli xil muhit: oila, do'stlar doirasi, ijodiy/sport birlashmalari, davlat tomonidan ta'sirlanib, universitetning ta'lim muhiti sharoitida bo'lgan yosh talaba, shaxsni kasbiy va shaxsiy o'zini o'zi belgilash jarayoni kam o'rganilgan bo'lib qolmoqda. Ommaviy axborot vositalari va boshqalar.

Yurtimizning zamonaviy rivojlanish sharoitlari yoshlarningning shaxsiyatini shakllantirish sharoitidagi jiddiy o'zgarishlarni belgilaydi, degan ilmiy pozitsiyalar bilan birgamiz [6; 8]. Shu bilan birga, jarayon hali ham muhim bo'lib qolmoqda, ularsiz to'laqonli shaxsga aylanish mumkin emas - ijtimoiylashuv jarayoni. Ilmiy nazariya va amaliyotda bu hammaga ma'lum: sotsializatsiya - bu doimiy, ko'p qirrali, ikki tomonlama jarayon bo'lib, unda shaxs madaniyatga qo'shib, uning qadriyatlarini ichkilashtiradi, turli xil ijtimoiy munosabatlarga kiradi, o'zaro ta'sir tajribasini to'playdi, shu bilan birga ko'plab sotsializatsiya agentlari ta'sirini boshdan kechiradi, o'zini o'zgartiradi va atrofidagi ijtimoiy-madaniy makonni o'zgartiradi. Shuni ta'kidlash kerakki, ushbu faoliyat nafaqat "takrorlash" xususiyatiga ega, balki "o'zini o'zi qurish", "o'zini o'zi qurish" bo'yicha ijodiy ishdir, bu yosh odamdan tashabbuskorlik, mustaqillik va ushbu murakkab faoliyat natijalari uchun javobgarlikni talab qiladi.

Yigit hayotidagi muhim daqiqalardan biri kasb tanlash deb tan olinishi mumkin. Shubhasiz, ushbu tanlov natijalariga quyidagi omillar asosiy ta'sir ko'rsatadi:

- shaxsning moyilligi va iste'dodi;
- mavzu faoliyatining o'ziga xos turini o'zlashtirish uchun ongli istak;
- shaxsning mos yozuvlar guruhlarining pozitsiyasi;
- muayyan kasbning obro'si va talabi.

Kasb tanlashda o'rta maktab o'quvchisiga yordam berishda hal qiluvchi rol kasbga yo'naltirish alohida o'rin tutadigan maktabga tegishli.

Dominant tushunchalarning ta'riflari va mohiyatini ko'rib chiqing: kasbga yo'naltirish, o'z taqdirini o'zi belgilash, kasbiy va shaxsiy o'zini o'zi belgilash. Yoshlarni

kasbga yo'naltirish bo'yicha keyingi ishlarda ularni amalga oshirish yo'nalishi, maqsadi va vazifalari, usullari va vositalarini aniqlash uchun kasbga yo'naltirish tushunchasini aniqlashtirish kerak. Biz kasbga yo'naltirish faoliyati yoshlarning psixologik, ijtimoiy, pedagogik va boshqa individual xususiyatlarini hisobga olishni o'z ichiga olgan tadbirlar spektrining murakkab birligi ekanligi haqidagi ilmiy pozitsiyalarni qo'llab - quvvatlaymiz. Oxir oqibat, bunday faoliyatning natijasi yigitning kasbiy o'zini o'zi belgilashi kerak, shu bilan birga uning potentsial imkoniyatlari, qiziqishlari, niyatlarini hisobga olish muhimdir. Ushbu jarayon mehnat bozoridagi ijtimoiy-madaniy va kasbiy talablar, milliy iqtisodiyotning barcha sohalaridagi raqobatbardosh vaziyat bilan to'liq bog'liqdir [1; 6].

Mustaqil O'zbekistonda o'quvchilarni tarbiyasiga nisbatan qo'yayotgan eng muxim talablardan biri ularda mehnat qilish extiyojini tarbiyalashdan iboratdir. Mehnat qilishga bo'lgan extiyojning yanada rivojlanishi ishlab chiqarishni rivojlantirish, ko'pgina ishlab chiqarish jarayonlarini maksimal darajada avtomatlashtirish, mehnat sharoitlarini yaxshilash, ish vaqtini qisqartirish natijasida, faqat ijtimoiy foydali mehnatdagina o'zini namoyon eta oladigan bunyodkorlik kuchlarini jonlantirish oqibatida yuz beradi.

Umumiy ta'lim maktabini isloh qilishning asosiy yo'nalishlarida o'quvchilarning mehnat tarbiyasi va kasbga yo'naltirilishi qanday rol o'ynashiga aloxida e'tibor berilgan.

Extiyojlar kelib chiqishiga ko'ra tabiiy va madaniy bo'lishi mumkin.

Tabiiy extiyojlarda kishining faollik kasb etayotgan faoliyati, uning xayoti va uning avlodi xayotini saklash uchun zarur bo'lgan shart-sharoitlarga bo'ysunganlik ifodalanadi.

Madaniy extiyojlarda odamning faol faoliyati insoniyat madaniyatining maxsuliga bog'liq ekanligi ifodalanadi; uning ildizlari butunlay kishilik tarixining sarxadlariga borib taqaladi.

Ma'naviy jixatdan o'rinli bo'lgan extiyoj odam yashayotgan jamiyatning talablariga javob beradigan, ana shu jamiyatda qabul qilingan didlar, baxolar va dunyoqarashga mos keladigan extiyojlardir.

Extiyojlar o'z predmetining xarakteriga ko'ra moddiy va ma'naviy bo'lishi mumkin. Moddiy extiyojlarda kishining moddiy madaniyat predmetlariga qaramligi (ovqatlanishiga, kiyinishiga, uy-joyga, maishiy turmush ashyolariga va boshqa narsalarga extiyoj sezish) ma'naviy extiyojlarda esa ijtimoiy ong maxsuliga tobelligi ifodalanadi. Manaviy extiyojlar ma'naviy madaniyatni yaratish va o'zgartirishda o'z aksini topadi. O'quvchi o'z fikr-muloxazalari va tuyg'ularini boshqalar bilan baxam ko'rishga gazetalar, kitoblar va jurnallar o'qishga kinofilmlar va spektakllar ko'rishga, muzika tinglashga va shu kabilarga extiyoj sezadi.

Ma'naviy extiyojlar moddiy extiyojlar bilan uzviy bog'liqdir. Ma'naviy extiyojlarni qondirish uchun, moddiy extiyojlar predmeti xisoblanmish moddiy narsalar (kitoblar, gazetalar, yozuv va nota qog'ozlari, buyoqlar va shu kabilar) talab qilinishi shubxasiz.

Shu tariqa, kelib chiqishiga ko'ra, tabiiy, shu bilan birga predmetiga ko'ra moddiy, kelib chiqishiga ko'ra madaniy xisoblangan extiyoj yo moddiy bo'lishi, yo predmetiga ko'ra maonaviy bo'lishi mumkin.

Agar xayvonlarning xatti-xarakati butunlay atrof muxit bilan belgilansa, kishining faolligi uning ilk yoshligidanoq butun insoniyat tajribasi va jamiyat talablariga ko'ra yo'naltirilib boriladi. Xatti-xarakatning bu turi shu qadar o'ziga xoslikka egaki, o'quvchilarni kasbga yo'naltirish psixologiyasida uning atash uchun maxsus termin - kasb faoliyati termini qo'llaniladi.

Kasbga yo'naltirish-bu umuman yoshlarning mehnat tayyorgarligining tarkibiy qismi bo'lgan tizim. Yoshlarning mehnat ta'limi nafaqat turli kasblar dunyosiga yo'naltirish, balki individual moyillik va niyatlarni hisobga olgan holda shaxsni uyg'un va yaxlit rivojlantirishga qaratilgan faoliyatdir. Kasbga yo'naltirish ishining yo'nalishini ta'kidlash muhimdir: uni nafaqat yoshlarning aniq maqsadlari, qiziqishlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda, balki davlat siyosati, mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi, asosiy ijtimoiy-madaniy ko'rsatmalar bilan o'zaro bog'liqlikni hisobga olgan holda qurish kerak.

Xar qanday kasb faoliyati real shart-sharoitlarda, turli usullarda va turlicha ko'rinishlarda namoyon bo'ladi. Qilinayotgan xar bir xarakat ma lum narsaga - predmetga qartilgani uchun xam, faoliyat predmetli xarakatlar majmui sifatida tasavvur qilinadi. Masalan, ma'ruzani konspekt qilayotgan talabaning predmetli xarakati yozuvga qaratilgan bo'lib, u avvalo o'sha daftardagi yozuvlar soni va sifatida o'zgarishlar qilish orqali bilimlar zaxirasini boyitayotgan bo'ladi. Kasb faoliyatining va uni tashkil etuvchi predmetli xarakatlarni aynan nimalarga yo'naltirilganligiga qarab, avvalo tashki va ichki kasb faoliyati farqlanadi.

Tashki kasbiy faoliyat shaxsni o'rab turgan tashqi muxit va undagi narsa va xodisalarni o'zgartirishga qaratilgan faoliyat bo'lsa, ichki kasbiy faoliyat birinchi navbatda aqliy faoliyat bo'lib, u sof kasbiy psixologik jarayonlarning kechishidan kelib chiqadi. Kelib chiqishi nuqtai nazaridan ichki-aqliy, psixik kasbiy faoliyat tashki predmetli faoliyatdan kelib chiqadi. Dastlab predmetli tashki faoliyat ro'y beradi, tajriba orttirib borilgan sari, asta-sekin bu xarakatlar ichki aqliy jarayonlarga aylanib boradi. Xar qanday sharoitda xam barcha xarakatlar xam ichki psixologik, xam tashqi-muvofiqlik nuqtai nazaridan ong tomonidan boshqarilib boradi. Xar qanday faoliyat tarkibida xam aqliy, xam jismoniy-motor xarakatlar mujassam bo'ladi. Agar o'ylayotgan odamni ziyraklik bilan kuzatsangiz, undagi etakchi kasbiy faoliyat aqliy bo'lgani bilan uning peshonalari, ko'zlari, xattoki, qo'l xarakatlari juda muxim va jiddiy fikr xususida bir to'xtamga kelolmayotganligidan, yoki yangi fikrni topib undan mamnuniyat xis qilayotganligidan darak beradi.

Kasb tanlash faoliyatini oqilona tashkil etish uchun mamlakatimiz qaysi soxa mutaxassislariga muxtojligini nazarda tutish va shunga yarasha maktab o'quvchilarini ularning mayli, intilishi, qiliqishi, imkoniyati, aqliy va jismoniy qobiliyatlariga qarab, hamda u yoki bu kasbga yaroqliligini aniqlab, so'ngra kasbga yo'llash kerak.

Kasbga yo'naltirish - bu ilmiy asoslardan va o'zini kasbini jamiyat ehtiyojlari sifatida, shuningdek, o'zini qiziqish va qobiliyatlarini xisobga olib, turg'un kasb tanlash uchun xayotga kirayotgan yoshlarga yordam beradigan psixolog-pedagog, tibbiyot va davlat tadbirlari tizimidir [1].

Bu tadbirlar jamiyat va shaxs qiziqishlarini umumlashtiradi. Kasbga yo'naltirish tizimi xar bir o'zining vazifalariga va yechish metodlariga ega bo'lgan tizimlar va boshqichlardan iboratdir. Butunligicha u maktab imkoniyati va vazifalari chegarasidan chiqib ketadi, umumdavlat tadbirlariga aylanib, qator boshqa ishtirokchilarning qo'shilishini talab qiladi.

Bular kasb-xunar kollejlari, oliy o'quv yurtlari, ishlab chiqarish korxonalari, qishloq xo'jaligi, transport va aloqa tizimi, kasbga yo'naltirish shaxs uchun individual, shuningdek, jamiyat uchun ahamiyatga egadir.

Bizning qobiliyatimizning aniq bir kasbga adashib tushishi tez-tez shaxsiy muvaffaqiyatsizlik bilan tugaydi. Ammo bu xatolardan shaxsning o'z'i, oilasi qiynaladi, shuningdek, butun jamiyat xam qiynaladi.

Yoshlarni kasbga yo'naltirishda faoliyat masalasi muhim masala xisoblanadi. Jonli mavjudotni muayyan tarzda va muayyan yo'nalishda xarakat qilishga undaydigan extiyojlar shaxsning faolligi manbai bo'lib xisoblanadi.

Extiyoj - jonli mavjudotning xayot kechirishning konkret shart-sharoitlariga uning qaramligini ifoda etuvchi va bu shart-sharoitlarga nisbatan uning faolligini vujudga keltiruvchi xolatidir [3].

Kishining faolligi extiyojlarning qondirilishi jarayonida namoyon bo'ladi. Kishining extiyoji uni tarbiyalash jarayonida shakllanadi.

Demak, kishining o'z extiyojlarini qondirish jarayoni ijtimoiy taraqqiyot bilan belgilanadigan faoliyat shakli egallashning faol, muayyan maqsadga yo'naltirilgan jarayon sifatida alohida ajralib turadi.

Yoshlarning kasb tanlashi asosan, o'rta maktabdan boshlanadi, shunga ko'ra, o'qituvchilar jamoasi bilan psixologlar oldida turli yoshdagi, jinsdagi maktab o'quvchilarini kasbga qiziqtirish, mehnat qobiliyatlarini rivojlantirish, ichki imkoniyatlarini ishga solish (o'zini-o'zi namoyon etish) kabi muhim vazifa turadi.

Bundan tashqari, psixologlar o'quvchilarning aql-idroki, qobiliyatlarini hamda muayyan kasbga yaroqlilik darajasini aniqlash metodlari, usullari, texnologiyasi, shakllari, mezonlari va tarkibiy qismlarini ishlab chiqishlari, shuningdek, bu sohada ilmiy- tadqiqot ishlari olib borishlari zarur.

O'smirlar va ilk o'spirinlarning kasb tanlashi katta hayotiy ahamiyatga ega bo'lgan ham shaxsiy, ham ijtimoiy muammo bo'lganligidan bu jarayonda ota-onalar, jamoatchilik va turli kasb ustalari ham faol qatnashishlari kerak, chunki yoshlar ko'p hollarda kattalarning maslahatlari va tavsiyalarini hisobga olgan holda qat'iy bir fikrga, qarorga kelishlari mumkin.

Shuni ham aytib o'tish o'rinliki, maktab o'quvchilari kasb tanlash borasidagi o'z qarorlarini, ko'pincha, har tomonlama dalillab bera olmaydilar, biroq ularning

ko'pchiligi bu masalaga o'ngli ravishda yondashishga intiladilar [4]. O'quvchilarni kasbga yo'naltirishni yosh bosqichlarida o'quvchilarda quyidagi mazmunga ega bo'ladi:

Xulosa: samarali qurilgan kasbga yo'naltirish ishlari quyidagilarga ega yoshlarning kasbiy va ijtimoiy makonda o'z o'rnini topishi va topishi jarayonida katta salohiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Абрамова, Н.Н. Самоопределение как проявление субъектной активности личности / Н.Н. Абрамова // Образование и саморазвитие. - 2013. - №4 (38). - С. 42-46.

2. Барихина, М.В. Психолого-педагогическое сопровождение профессионально-личностного самоопределения обучающихся / М.В. Барихина, Н.О. Свиридова // Инновационное развитие профессионального образования. - 2022. -№1(33). - С. 101-107.

3. Везетиу, Е.В. Классификация профессиональных знаний и умений, необходимых педагогам для медиаобразовательной деятельности / Е.В. Везетиу // Современная медиадидактика: направления, проблемы, поиски. -Ялта: КФУ, 2020. - С. 45-50.

4. Гаранин, М.А. Проблемы трудовой занятости современной российской молодежи / М.А. Гаранин, М.А. Гнатюк, С.И. Самыгин // Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки. - 2018. - №6. - С. 34-37.

5. Nabijonova D. O'quvchilarni kasbga yo'naltirish psixologiyasi. Toshkent: 2002. -38 b

6. Xaydarov F.I., Xaliliova N.I. "Umumiy psixologiya". - Toshkent: Mumtoz so'z, 2010. - 97 b

7. G'oziev E.G'. Ontogenez psixologiyasi - Toshkent: Noshir , 2010. - 73 b.